

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

КОРНЮШ Ганна В'ячеславівна

УДК 37(470-571)-05 Ланге “18/19”

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

М. М. ЛАНГЕ (1858-1921 рр.)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

- Науковий керівник:** доктор педагогічних наук, професор
Золотухіна Світлана Трохимівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри загальної педагогіки і
педагогіки вищої школи.
- Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, доцент
Герасименко Лариса Віталіївна,
Кременчуцький національний університет імені
Михайла Остроградського, професор кафедри
психології, педагогіки та філософії;
- кандидат педагогічних наук, доцент
Саяпіна Світлана Анатоліївна,
Донбаський вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний
університет», доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться «24» січня 2017 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 216-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «22» грудня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні процеси, які характеризують освітній простір України, вимагають нового педагогічного бачення проблем виховання і навчання, пошуку оптимальних, перспективних шляхів гуманізації та індивідуалізації навчально-виховних реалій. Це знайшло відображення у важливих законодавчих актах: Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013 р.), Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), проекті Закону «Про освіту» (2016 р.).

Успішному вирішенню визначених завдань насамперед має сприяти ретельне вивчення, глибокий аналіз, об'єктивне висвітлення й переосмислення надбань видатних освітян і науковців, зокрема вітчизняних, які віддали багато років свого життя педагогічній справі. У свою чергу, це дає можливість більш ґрунтовно вивчати історико-педагогічні парадигми конкретних періодів, визначати провідні тенденції розвитку педагогічної думки, знаходити і в подальшому застосовувати педагогічно цінні ідеї минулого в умовах сьогодення навчально-виховного простору. Сучасні фахівці з історії педагогіки (Л. Ц. Ваховський, В. О. Вихрущ, Л. П. Вовк, Л. В. Герасименко, О. А. Гнізділова, Н. М. Гупан, Н. П. Дічек, О. М. Друганова, Т. К. Завгородня, Л. Д. Зеленська, С. Т. Золотухіна, Н. С. Побірченко, С. А. Саяпіна, І. В. Стражнікова, О. В. Сухомлинська) приділяють значну увагу персоналістиці як перспективному напрямку наукових досліджень та спрямовують зусилля на відновлення втрачених чи несправедливо пропущених сторінок історико-педагогічної науки.

Важлива роль у розвитку вітчизняної педагогічної думки, звернення до досвіду якої є сьогодні вкрай актуальним, належала вченим Південної України, котрі займали активну позицію в навчально-виховному й науково-дослідному процесах, здійснювали значний вплив на організацію освіти і популяризацію наукових знань у суспільстві.

Гідне місце в плеяді видатних представників науково-педагогічного простору XIX-XX ст. займає професор Микола Миколайович Ланге (1858-1921 рр.), чий науковий наслідок відомий і визнаний в усьому світі. Так, внесок М. М. Ланге в психологічну науку отримав високу оцінку таких дослідників його творчої спадщини, як: М. І. Гордієвський, Т. В. Косма, Г. С. Костюк, О. С. Мурашко, А. В. Петровський, І. М. Пивоварчик, С. Л. Рубінштейн, В. Л. Ярощук. Значний філософський доробок ученого оцінювали та інтерпретували В. С. Горський, М. П. Плахтій, М. С. Роговін, Л. М. Сумарокова.

У ході наукового пошуку встановлено, що важливими подіями, які зумовили дослідження спадщини М. М. Ланге, стали конференція, присвячена 100-річчю від дня народження науковця, виставка робіт «М. М. Ланге. Вчений та педагог: за матеріалами особистого архіву вченого в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова» (2009 р.), у рамках яких були простудійовані, актуалізовані і набули подальшого розвитку деякі питання психології, філософії та педагогіки, порушені професором у кінці XIX – на початку XX ст., а також опублікована в

2010 р. колективна монографія професорсько-викладацького складу й співробітників ОНУ імені І. І. Мечникова «Наукова спадщина М. М. Ланге в університетській бібліотеці», на сторінках якої введено в науковий обіг недосліджені документи з особистого архіву М. М. Ланге.

Однак, як засвідчує аналіз історико-педагогічних джерел, на сьогодні відсутнє цілісне дослідження педагогічної складової творчої спадщини й громадсько-освітньої діяльності М. М. Ланге, недостатньо вивчено та представлено його внесок у розвиток педагогічної науки на теренах України. Крім того, такий стан наукового знання зумовлює необхідність розв'язання *суперечностей*, які існують у межах досліджуваної проблеми, а саме: між об'єктивною потребою глибокого вивчення теоретико-практичної спадщини вітчизняних педагогів минулого й неналежною увагою науковців до її неупередженого аналізу; між наявністю значного педагогічного доробку М. М. Ланге й відсутністю його систематизації та узагальнення; між потребою сучасного суспільства в модернізації вищої освіти (зокрема педагогічної) та недостатнім використанням ідей М. М. Ланге щодо можливих шляхів реорганізації процесу підготовки майбутніх фахівців.

Таким чином, звернення до педагогічного доробку вченого зумовлено необхідністю оцінки внеску М. М. Ланге в розвиток педагогічної науки кінця ХІХ – початку ХХ століття, аналізу його результативної громадсько-освітньої діяльності, ідентифікації науковця як педагога з чітко визначеними освітньо-виховними ідеалами й громадсько-педагогічною позицією, визначення педагогічно цінних ідей професора, актуальних в умовах сучасного навчально-виховного простору, а також подолання виявлених суперечностей. Зазначене й обумовило вибір теми наукового дослідження **«Педагогічні ідеї та громадсько-освітня діяльність М. М. Ланге (1858-1921 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими планами і темами. Дослідження виконано згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності педагогічного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК №-0115U005821).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 5 від 25 жовтня 2013 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 26 листопада 2013 р.).

Мета дослідження – на основі аналізу творчої спадщини М. М. Ланге та історико-педагогічної літератури виявити і систематизувати педагогічні погляди вченого, а також узагальнити напрями та результати його громадсько-освітньої діяльності для творчого використання надбань ученого в сучасних умовах реформування освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

- на основі аналізу наукових студій, присвячених вивченню педагогічного доробку М. М. Ланге, визначити ступінь наукової дослідженості громадсько-освітньої діяльності й релевантних наукових надбань ученого;

- схарактеризувати життєвий та творчий шлях М. М. Ланге за хронологічно-топографічними періодами і визначити передумови та чинники становлення його педагогічних поглядів, громадської позиції задля реконструювання портрету науковця як викладача і громадського діяча;

- виокремити й систематизувати педагогічні ідеї М. М. Ланге, визначити його внесок в розвиток теорії навчання і виховання;

- узагальнити досвід громадсько-освітньої діяльності вченого на різних етапах його професійного зростання, з'ясувати місце освітніх ініціатив М. М. Ланге в контексті освітньо-педагогічного руху досліджуваного періоду, визначити можливість практичного використання творчого доробку науковця в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – творча спадщина М. М. Ланге.

Предмет дослідження – педагогічні ідеї, зміст і напрями громадсько-освітньої діяльності М. М. Ланге.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано такі **методи дослідження**:

- *пошуково-бібліографічний метод* вивчення архівних і друкованих матеріалів, зокрема листування, праць М. М. Ланге, спогадів його учнів та сучасників з метою систематизації педагогічних ідей вченого;

- *теоретичний, хронологічно-системний історіографічний аналіз, синтез, класифікація друкованих джерел з проблеми дослідження* для з'ясування стану наукової розробки феномена М. М. Ланге на сучасному етапі;

- *біографічний метод*, який уможливив розкриття життєвого та творчого шляху М. М. Ланге, визначення впливу суспільно-політичних та культурно-освітніх обставин на формування наукових і педагогічних поглядів та на спрямування громадсько-освітньої діяльності професора;

- *історико-ретроспективний метод*, за допомогою якого простежено в логічній послідовності та динаміці становлення педагогічних поглядів М. М. Ланге;

- *історико-педагогічний метод*, який дав змогу систематизувати педагогічні ідеї та узагальнити досвід громадсько-освітньої діяльності М. М. Ланге в контексті суспільно-політичних умов того часу;

- *метод теоретичного узагальнення*, вжитий для формулювання й обґрунтування висновків за результатами здійсненої науково-пошукової роботи;

- *прогностичний метод*, який застосовано для визначення шляхів творчого використання педагогічно цінного досвіду минулого в сучасних умовах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця ХІХ – початку ХХ ст. і визначаються роками життя вченого. *Нижньою хронологічною межею* дослідження визначено 1858 р. – рік народження М. М. Ланге. *Верхньою межею* є 1921 р., коли обірвалося життя професора. Разом з цим, у дисертації міститься інформація про події, які мали місце поза межами зазначеного періоду. Наприклад, такі дані подаються в підрозділі «М. М. Ланге як поборник вищої жіночої освіти», де прослідковано динаміку функціонування Одеських вищих

жіночих курсів після смерті М. М. Ланге, а також у підрозділі, присвяченому висвітленню ролі М. М. Ланге в розвитку педології як науки.

Джерельну базу дослідження становлять:

- творча спадщина М. М. Ланге, яку складають його науково-публіцистичні статті, тексти лекцій і нотатки до них, підручники, епістолярні документи тощо;

- архівні документи Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Відділ рідкісних книг і рукописів – Особистий архів М. М. Ланге), Центрального державного історичного архіву у місті Київ (фонд 268 – «Південне районне охоронне відділення», фонд 385 – «Одеське жандармське управління (1839-1917 рр.)», фонд 386 – «Одеське охоронне відділення»), Державного архіву Одеської області (фонд 42 – «Канцелярія попечителя Одеського навчального округу (1834-1920 рр.)», фонд 334 – «Одеські вищі жіночі курси (1906-1920 рр.)», фонд 45 – «Новоросійський університет (1865-1920 рр.)»);

- матеріали фондів Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

- періодичні видання досліджуваного періоду, які розкривали різні аспекти теорії і практики навчання й виховання або проливали світло на суспільно-політичні зрушення як обставини розвитку науки й освіти та місце в них М. М. Ланге («Дошкільне виховання», «Журнал Министерства Народного Просвещения», «История психологии», «Народное образование», «Народное просвещение: Издание Одесского губернского отдела народного образования», «Одесский листок», «Одесские новости», «Сибирская жизнь»);

- наукові видання філософсько-історичного, психолого-педагогічного змісту, датовані другою половиною XIX – початком XX ст. («Вопросы психологии», «Вопросы философии», «Мысль. Журнал Петербургского философского общества»);

- історико-педагогічні та загальнопедагогічні дослідження сучасних українських учених (дисертації, автореферати, монографії, статті), педагогічна періодика сьогодення («Рідна школа», «Шлях освіти», «Педагогіка і психологія»).

Фрагменти оригінальних російськомовних текстів М. М. Ланге і його сучасників, представлених у дисертації, подано в авторському перекладі сучасною українською мовою.

Наукова новизна здобутих результатів дослідження полягає в тому, що на основі аналізу історико-педагогічної літератури, творчої спадщини М. М. Ланге, архівних матеріалів *уперше* систематизовано історіографію педагогічної персоналії науковця (публікації про особистість М. М. Ланге і його біографію; роботи, в яких окреслюється та аналізується творча спадщина вченого та характеризується його науково-педагогічна діяльність; публікації, які опосередковано стосуються особистості чи діяльності М. М. Ланге); встановлено чинники, які вплинули на формування педагогічних поглядів і громадсько-

освітньої позиції вченого; класифіковано його навчально-методичний доробок (праці філософського, психологічного, педагогічного, змішаного спрямування); систематизовано і схарактеризовано педагогічні ідеї М. М. Ланге: *організаційно-дидактичні* (стосовно реформування вищої і середньої освіти, реструктуризації системи факультетів у вишах і конструювання змісту освіти в жіночих гімназіях); *виховні* (щодо виховання волі дитини, визначення умов застосування заохочень і покарань, з'ясування особливостей виховання хлопчиків на кожному з вікових етапів); узагальнено досвід педагогічної діяльності М. М. Ланге: визначено напрями його роботи (науковий, навчально-методичний, громадсько-освітній, який поділявся на організаційно-освітній і громадсько-просвітницький), схарактеризовано їх зміст, виявлено й розкрито специфіку лекторського стилю й діяльності М. М. Ланге як наукового керівника; визначено можливості творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду науковця в освітньо-виховному просторі сьогодення.

Конкретизовано відомості про життя й діяльність М. М. Ланге як педагога шляхом уведення в науковий обіг нових архівних матеріалів; *уточнено* роль і місце вченого в розбудові системи педологічних знань.

Подальшого розвитку в дослідженні набули зміст, форми і методи педагогічної діяльності М. М. Ланге в контексті реформування вищої та жіночої освіти, аналіз і характеристика розроблених професором курсів з дисциплін педагогічного спрямування.

Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що матеріали дисертації сприяють розкриттю нових сторінок історико-педагогічної персоналістики.

Дані та висновки дослідження *апробовано* викладачами Навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького при розробці курсів педагогічних дисциплін циклу професійної підготовки: «Історія педагогіки», «Педагогіка вищої школи», «Методика викладання психолого-педагогічних дисциплін»; матеріали дослідження збагатили зміст курсу «Історія педагогіки», що викладається студентам психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Висновки й рекомендації, викладені в дисертації, *упроваджено* в навчально-виховний процес Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 209 від 13.02.2015 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-638 від 16.11.2015 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 1826/01-55/14 від 27.04.2016 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 119/03 від 28.04.2016 р.).

Матеріали й висновки дисертації *можуть бути використані* в процесі розробки й викладання нормативних та елективних курсів з педагогіки, історії педагогіки, спецкурсів і спецсеминарів у вищих педагогічних навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, закладах післядипломної освіти, при укладанні підручників, навчальних посібників, написанні курсових і магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати наукового дослідження було оприлюднено у формі доповідей та повідомлень на наукових і науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: «Освіта і доля нації. Освіта, світоглядна культура, життєтворчість» (Харків, 2013 р.), «Освіта і доля нації. І. Кант та Г. Сковорода: уявний діалог у сучасних соціокультурних контекстах» (Харків, 2014 р.), «Вища і середня школа в умовах сучасних викликів. Higher and secondary school in the conditions of modern challenges» (Харків, 2016 р.), «Europejska nauka XXI powieka» (Перемишль, 2016 р.), «Zprávy vědecké ideje – 2016» (Прага, 2016 р.), «Освіта і доля нації. Філософія і педагогіка миру в Україні та сучасному світі» (Харків, 2016 р.); *усеукраїнських*: «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014 р.), «Сковородинівські читання» (Харків, 2014 р.); *регіональних*: «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2013 р.), «Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи» (Харків, 2014 р.), «Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи» (Харків, 2015 р.), «Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя» (Харків, 2015 р.).

Основні положення й результати дисертації обговорювалися та отримали схвальну оцінку на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди впродовж 2013-2016 рр.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 16 одноосібних друкованих працях, із них 8 статей (7 – у провідних наукових фахових виданнях, у тому числі 1 – у збірнику, зареєстрованому в наукометричних базах, й 1 стаття у закордонному періодичному виданні, внесеному до наукометричної бази) та 8 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (усього 250 найменувань, з них архівних матеріалів – 50, іноземною мовою – 11). Загальний обсяг дисертації 233 сторінки (197 сторінок основного тексту). Дисертація вміщує 1 таблицю та 5 додатків (на 6 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність і доцільність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; окреслено хронологічні межі; схарактеризовано джерельну базу; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; відображено апробацію та впровадження результатів дослідження; вказано кількість публікацій автора; схарактеризовано структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі – «**Феномен педагогічної персоналії М. М. Ланге**» – доведено актуальність вивчення педагогічної спадщини і громадсько-освітньої діяльності М. М. Ланге; систематизовано наукову, публіцистичну, мемуарну

літературу, архівні матеріали з теми дослідження; виокремлено та обґрунтовано ключові періоди життя й визначено основні напрями педагогічної діяльності М. М. Ланге; встановлено чинники і фактори формування наукових інтересів і педагогічної позиції професора.

Відсутність спеціальних студій, в яких би цілісно розглядалася постать М. М. Ланге як педагога, зумовила використання пошуково-бібліографічного методу дослідження. Аналіз його результатів дозволив згрупувати джерела за характером і змістом інформації: *публікації про особистість М. М. Ланге і його біографію* (до даної категорії належать численні статті в енциклопедичних і біографічних словниках психологічної, філософської, педагогічної або загальнонаукової тематик (Л. Н. Акімова, Е. Л. Радлов, О. А. Рожнятовська, О. В. Сухомлинська, Б. Й. Цуканов)); *роботи, в яких окреслюється та аналізується творча спадщина М. М. Ланге та характеризується його діяльність* (до цієї категорії відносимо роботи науковців, які працювали з першоджерелами, тобто безпосередньо з книгами, статтями, програмами, виданими М. М. Ланге, та документами і рукописами, які знаходяться в його особистому архіві при НБ ОНУ імені І. І. Мечникова (наприклад, унікальні за своїм змістом праці М. Г. Гордієвського й А. Л. Драголі) та які проливають світло на творчу спадщину і діяльність М. М. Ланге в напрямі психології (В. Л. Какабадзе, Т. В. Косма, К. М. Макаренко, В. І. Подшивалкіна, Р. М. Свинаренко, Б. М. Теплов, М. Г. Ярошевський), філософії (М. П. Плахтій, Л. М. Сумарокова) й педагогіки (Ф. Л. Гольдін)); *публікації, які опосередковано стосуються особистості чи діяльності М. М. Ланге*, а саме: роботи, в яких досліджуються установи та інституції, очолювані професором, або заклади, в яких він працював (О. А. Горчакова, Ф. Л. Гольдін, О. Є. Музичко), персоніфіковані студії, присвячені життєпису людей, які так чи інакше були пов'язані з М. М. Ланге (Л. Р. Коган, О. Є. Музичко, І. В. Тункіна, А. В. Черняєв), праці, що історіографічно відображають різні педагогічні і психолого-педагогічні проблеми, розробкою яких займався М. М. Ланге: жіноча освіта, педагогічна психологія, психолого-педагогічне тестування, диференційоване навчання тощо (Н. П. Дічек, І. О. Петухова).

На основі вивчення архівних матеріалів, наукової та публіцистичної літератури, спогадів сучасників М. М. Ланге здійснено комплексний ретроспективний аналіз його життєвого шляху. Виявлено чинники, які впливали на формування педагогічних поглядів освітянина: родина, знайомство з закордонними освітньо-виховними традиціями і практикою, вивчення праць відомих вітчизняних і зарубіжних педагогів, особисте знайомство з прогресивними діячами науки й освіти, радикалізація соціально-політичного життя та докорінне оновлення пануючих настроїв суспільства.

На підставі хронологічно-географічного підходу виділено основні періоди життя і діяльності М. М. Ланге: перший, *петербурзький* (1858-1888 рр.), який тривав від народження вченого до призначення його на викладацьку посаду в Новоросійському університеті, і другий, *одеський* (1888-1921 рр.), змістовніший і ширший, який тривав з 1888 р. до останніх днів життя професора. Наукові інтереси М. М. Ланге стали формуватися в період навчання в університеті, але на

той час торкалися виключно філософських і психологічних проблем. Педагогічна діяльність М. М. Ланге розпочалася у 1888 р., коли його було призначено на посаду приват-доцента в Новоросійському університеті (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова). У названому виші освітянин пропрацював усе життя.

Виявлено та схарактеризовано основні напрями й зміст педагогічної діяльності М. М. Ланге. Встановлено, що педагогічна складова багатовекторної діяльності науковця як теоретика й практика освіти реалізовувалася в таких напрямках: *науковому*, який полягав у написанні студій з педагогічної, психолого-педагогічної і філософсько-педагогічної тематик, а також у керівництві роботами молодих дослідників; *навчально-методичному*, представленому спектром авторських матеріалів з викладання дисциплін педагогічного циклу: дидактики, історії педагогіки, порівняльної педагогіки; *громадсько-освітньому*, який, у свою чергу, поділявся на *організаційно-освітній*, спрямований на вирішення актуальних проблем постановки навчальних курсів і структури навчального процесу загалом, і *громадсько-просвітницький*, який полягав в організації й управлінні навчально-допоміжними, навчальними закладами та участі в товариствах.

Установлені в межах даного історико-педагогічного персоналістичного дослідження масштабність і багатоаспектність теоретико-практичних напрацювань М. М. Ланге як педагога і громадського діяча засвідчують значущість педагогічної постаті М. М. Ланге в освітньому просторі України на зламі ХІХ-ХХ ст.

Другий розділ – **«Освітньо-виховні ідеї М. М. Ланге»** – відкриває маловідомі сторінки історико-педагогічної персоналістики про М. М. Ланге як науковця, який розробляв теоретичні питання навчання, освіти, виховання.

З'ясовано, що М. М. Ланге критично оцінював стан *університетської освіти* того періоду, адже він, подібно М. І. Пирогову, К. Д. Ушинському, гостро переймався проблемами оновлення та реформування освітнього простору другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, він не був байдужим до стану викладання в Новоросійському університеті. Як і Г. Гегель, В. фон Гумбольдт, Г. Зіммель, І. Кант, Х. Ортега-і-Гассет, І. Г. Фіхте, М. М. Ланге запропонував власне *організаційно-дидактичне* обґрунтування моделі «ідеального університету». Встановлено, що особливу увагу професора привертала тогочасна структура університетських факультетів. Критично аналізуючи систему розподілу предметів у межах факультетів, М. М. Ланге підкреслював, що існуючий поділ був штучним, адже порушував очевидні міжпредметні зв'язки, необхідні для формування в студентів цілісної наукової картини. Більше того, професор засуджував відсутність можливості у студентів вивчати предмети, які належали до іншого факультету, проте були необхідними для майбутньої професії. Вирішенням проблеми нераціонального розподілу факультетів, спеціальностей і дисциплін учений вважав створення загальнонаукового факультету, на якому б викладалися теоретичні науки для студентів будь-яких спеціальностей, забезпечуючи їх повноцінним комплексом універсальних знань. Утім, М. М. Ланге визнавав, що така внутрішньоуніверситетська реструктуризація вимагала більш виваженого підходу й багато часу.

Як і П. Ф. Каптерєв, О. Ф. Лазурський, К. В. Єльніцький, Я. Ф. Чепіга та інші видатні педагоги рубежу століть, М. М. Ланге висловлював думки щодо вдосконалення *професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів*. Науковець критикував як університетський фаховий вишкіл учителів, так і спеціальну гімназійну підготовку домашніх наставниць і виховательок, наголошуючи на необхідності формування висококваліфікованих фахівців, які не тільки повинні мати відмінні знання з предмету викладання, але й володіти методикою викладання, прагнути до безперервної самоосвіти й оновлення своїх знань, мати інтерес до педагогіки й комплексне уявлення про генезу і розвиток в історико-культурному контексті авторських і загальнонародних освітньо-виховних парадигм. З'ясовано, що вченому вдалося визначити причини низької якості педагогічної підготовки випускниць гімназій. Так, він підкреслював, що поверховість знань випускниць сьомих класів була обумовлена несформованістю інтересу до педагогічних дисциплін; відсутністю кваліфікованих спеціалістів із відповідною освітою, які б могли забезпечити високий рівень викладання теми фізичного виховання та гігієни дитини; браком академічних годин, які відводилися на читання курсу педагогіки; недосконалим розподілом «тематичного навантаження».

Підкреслимо, що М. М. Ланге сформулював пропозиції, які, на його думку, могли поліпшити рівень педагогічної підготовки учениць сьомих та восьмих класів жіночих гімназій: повністю прибрати тему гігієни і фізичного виховання дитини; «зменшити обсяг навчального матеріалу з психології, надавши йому більш наукового звучання»; детальніше зосередити увагу на питаннях навчання та виховання з «історико-критичної позиції», восьмий клас присвятити вивченню загальної дидактики та методики.

Рекомендації М. М. Ланге щодо вдосконалення навчальних програм з педагогічних дисциплін у жіночих гімназіях були оприлюднені та обговорювалися педагогічними радами відповідних освітніх установ Одеського навчального округу наприкінці ХІХ ст. Аналіз та співставлення відгуків адміністративних і викладацьких корпусів гімназій дозволив установити, що деякі приписи професора мали сенс, деякі – ні, зважаючи на обмеженість гімназій у часових і навчально-методичних ресурсах. Реакція представників жіночих інституцій на пропозиції М. М. Ланге була різною. На думку більшості, тема фізичного виховання та гігієни дитини повинна була голосно звучати в межах курсу «Педагогіка», адже пропонувала корисні та практично значущі відомості, які озброювали необхідними знаннями майбутніх виховательок, домашніх наставниць, учителів і матерів. Представники гімназій одностайно погоджувалися з професором М. М. Ланге в тому, що ця тема мала читатися викладачем зі спеціальною освітою. Ідея вченого про надання темі виховання «історико-критичного звучання» також отримала підтримку з боку викладачів гімназій, проте останні піддавали сумніву можливість швидкого запровадження такого підходу до презентації матеріалу, адже не мали ані достатньо академічного часу, ані відповідних навчальних посібників.

Опрацювання історіографічних студій, присвячених вивченню генези психолого-педологічних знань, дозволило визначити роль М. М. Ланге в розвитку

вітчизняної *педології* (або «психологічної педології», як її іменував учений) – науки, яка, на його думку, покликана «з'ясувати істинні фактори душевного розвитку дитини, визначити норми й окреслити межі, в яких втручання зі сторони учених було допустимим і корисним». М. М. Ланге говорив про психологічну педологію як про галузь знань, яка вибудовувала засади для становлення «наукової педагогії». Віднайдено, що вчений склав перелік імен найбільш значущих науковців, працям яких завдячувала педологія на зламі століть (Ч. Р. Дарвін, П. Ф. Каптерев, А. Кусмауль, Б. Пере, В. Т. Прейер, Б. Сігізмунд, І. О. Сікорський, І. А. Тен, К. Д. Ушинський та інші). З позиції педології з метою вивчення динаміки дитячого розвитку М. М. Ланге радив використовувати «метод щоденників», детально прописаний та ілюстрований ним у праці «Душа дитини в перші роки життя» (1892 р.), створеної на основі розвідки німецького дослідника В. Т. Прейера. «Метод щоденників» передбачав активну участь батьків у спостереженнях за дітьми, що полягало в дескриптивному занотовуванні особливостей динаміки вікового розвитку малюків. Такий метод використовували в своїй практиці і П. Ф. Каптерев, П. Ф. Лесгафт, І. О. Сікорський, К. Д. Ушинський та інші титани психофізіологічних і педагогічних галузей знань. М. М. Ланге, аналізуючи фактори, умови сталого розвитку дитини, виступив із закликом до батьків не лише вести такі записи, а й надсилати йому дані своїх спостережень.

Установлено, що М. М. Ланге був прихильником експериментального напрямку в науці, про що свідчить заснування ним однієї з перших експериментальних психологічних лабораторій в Російській імперії, активна участь у Всеросійському товаристві експериментальної педагогіки, започаткованому в 1909 р. і покликаному дати можливість науковій спільноті об'єктивно висвітлювати актуальні питання психолого-педагогічних наук.

Саме на засадах педології учений розглядав у своїх рукописах і проблеми виховання. Так, М. М. Ланге дав змістовну психолого-педагогічну характеристику трьом виділеним ним віковим періодам дитячого розвитку, врахувавши особливості процесу виховання впродовж кожного з них. При цьому вчений вивчав виховний процес з позиції досвідченого філософа-етика. Він актуалізував філософські знання й застосовував їх у роботах, присвячених вихованню, зокрема моральному й етичному аспектам. У ході наукового пошуку визначено виховні проблеми, які досліджував М. М. Ланге:

- виховання волі дитини, для успішного формування якої професор наполягав на наданні свободи, адже, на його думку, саме шляхом власних спроб і помилок дитина могла сформувати волю й незалежність, розвинути самостійність;
- методи впливу на формування характеру й свідомої дисципліни, виховання слухняності (особистий приклад, моральне керівництво й повчання). Подібні думки висловлювали Я. А. Коменський, С. І. Миропольський, гербартіанці, пізніше – Т. Г. Лубенець, А. С. Макаренко;
- умови використання покарань і заохочень (обмеження числа покарань у виховному процесі, мінімізація кількості наказів і заборон, розширення зони свободи дитини, вимогливість і послідовність у пред'явленні вимог до вихованця,

звернення уваги дитини на взаємозв'язок добрих вчинків та їх позитивних наслідків).

Готуючи матеріали, присвячені питанням виховання, учений спирався на роботи Й.-Ф. Гербарта, Дж. Локка, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребеля та інших, цілісно вивчав виховні парадигми різних епох. М. М. Ланге, як свого часу Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо й пізніше Д. Б. Ельконін і М. Д. Левітов, розробив власну *вікову періодизацію* життя дитини-хлопчика, акцентуючи увагу на виховних можливостях кожного вікового етапу. Складена професором періодизація охоплювала три періоди та мала як схожість, так і значні відмінності з сучасними й класичними віковим класифікаціями. Так, учений визначав *дитинство* (перші 6-7 років) як «наївну нерозумність», що характеризується превалюванням чуттєвого й інстинктивного, безпосередності й нештучності, наївності й відвертості та поділяється ще на три етапи (перший рік життя – вік грудного немовляти, другий та третій роки життя – раннє дитинство і три наступні роки – власне дитинство); *отроцтво* (6-7 – 14-16 років) – як період «спокійної розумності», час стрімкого інтелектуального розвитку, формування уявлень про добро і зло, про пристойне і непристойне, зародження самолюбства й прагнення до суперництва з однолітками, вік, коли виховання відбувається нескладно, адже хлопчик ставиться до вихователя довірливо й поважливо; *юність* (14-16 – 21-23 роки) – як період «тривожної палкості», який характеризується нестримною жагою до самостійності, незалежності, неприйняттям колишніх авторитетів, різким духом протесту й опору та має завершитися формуванням урівноваженого характеру, що вирізнятиметься твердою волею і самостійністю.

Теоретичні ідеї і методичні рекомендації М. М. Ланге знайшли втілення в *навчально-методичних* розробках проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, педології, педагогічної психології, дитячої психології, теорії виховання, методики, а також наукових доробках з філософії, логіки й фундаментальних працях з експериментальної психології, які ввели його в ранг видатних психологів світу. Навчально-методичні напрацювання М. М. Ланге в дисертації класифіковано в такий спосіб: *праці філософського спрямування* (наприклад, «Підручник логіки» (1898 р.), «Підручник логіки для гімназій і самоосвіти» (1918 р.), рукописи лекцій з актуальних проблем філософії, історії філософії, філософії математики); *роботи психологічної направленості* (авторські лекційні курси з важливих питань психології); *доробки педагогічного спрямування* (рукописи лекцій з дидактики, порівняльної педагогіки, історії педагогіки); *напрацювання змішаного типу*: філософсько-педагогічні (представлені, наприклад, рукописами, присвяченими дослідженню педагогічних ідей у спадщині визначних філософів світу) та психолого-педагогічні (нотатки «Психологія мислення (у її зв'язку з педагогікою)»), книга «Душа дитини в перші роки життя», 1892 р.).

Отже, теоретична педагогічна спадщина М. М. Ланге представлена критичними поглядами вченого на якість професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів й рекомендаціями щодо можливих шляхів удосконалення викладання курсів педагогічних дисциплін у навчальних закладах різних рівнів, обґрунтованими з педологічної позиції поглядами на виховання дітей.

Досліджувані приписи М. М. Ланге сьогодні можуть використовуватися з метою підвищення якості педагогічної підготовки майбутніх вихователів і освітян.

У третьому розділі – «Досвід громадсько-освітньої діяльності М. М. Ланге» – вперше в історико-педагогічній персоналістиці розглянуто практичний доробок М. М. Ланге як викладача і громадсько-освітнього діяча.

Джерельною базою відтворення *портрету* М. М. Ланге як університетського й публічного лектора і наукового керівника стали матеріали місцевої преси того періоду та спогади його сучасників (колег, студентів, слухачів). Установлено, що М. М. Ланге був майстерним лектором, уміло користувався словом. Лекції вченого з актуальних проблем психології, філософії та педагогіки збирали великі аудиторії, адже вирізнялися глибокою науковістю, інформативністю, актуальністю, когерентністю, ілюстративністю й емотивністю. Будучи науковим керівником, М. М. Ланге вмів розкрити дослідницькі здібності своїх учнів, спрямовуючи, але надаючи їм свободу у виборі тем досліджень, полемізуючи з ними щодо актуальних питань науки, підтримуючи їх у прагненні стажуватися за кордоном. Сучасники М. М. Ланге високо цінували свого колегу за його людяність, демократизм, порядність у ставленні до студентів.

Доведено, що М. М. Ланге відіграв значну роль у *становленні педагогіки як самостійної університетської дисципліни*, що сприяло створенню умов для більш якісної професійно-педагогічної підготовки вчителів. Усвідомлення вагомості спеціального фахового вишколу майбутніх педагогів підштовхнуло М. М. Ланге до розробки й читання (починаючи з 1894-1895 н.р.) ініційованого ним новаторського лекційного курсу загальної дидактики, який мав за мету пробудити інтерес студентів до засвоєння педагогічних знань і містив не лише теоретичну та практичну інформацію з актуальних питань дидактики, але й авторські напучення (наприклад, щодо важливості безперервної самоосвіти практикуючих учителів). Крім того, реалізуючи навчально-методичну складову професійно-педагогічної діяльності, професор щороку проводив різноманітні практичні заняття: загальні (з педагогіки та психології для студентів усіх спеціальностей) та вузькоспеціальні (для студентів-філософів), на яких студентами вирішувалися задачі з експериментальної психології, а також відбувалося обговорення студентських рефератів з дисциплін «Теорія науки» та «Педагогіка».

З'ясовано, що повсякчасне звернення М. М. Ланге до здобутків зарубіжної педагогічної думки спонукало його відтворити в умовах Новоросійського університету позитивний європейський досвід улаштування кафедр педагогіки при вищих навчальних закладах, що втілилося в заснування *Педагогічного відділу* при Історико-філологічному товаристві названого університету у 1900 р. Керування відділом, як і власне Історико-філологічним товариством, для фінансової підтримки якого професором читалися курси лекцій з «Історії новітньої філософії», здійснював саме М. М. Ланге. Педагогічний відділ мав на меті розгляд питань викладання предметів гуманітарного циклу й розв'язання нагальних проблем середньої школи, що реалізовувалося, по-перше, у науковій розробці освітніх викликів та завдань педагогіки (тлумачення в тогочасних умовах класичних дидактичних принципів (природовідповідності, наочності, доступності, послідовності й систематичності, зв'язку навчального матеріалу з практичними

життєвими реаліями тощо), дебіюрократизація шкільництва, послаблення засилля класицизму, раціоналізація шляхів зближення школи і родини тощо), по-друге, у наданні моральної та матеріальної допомоги особам, які вирішили присвятити своє життя педагогічній справі. З 1917 р. професор головував у шкільному комітеті при міській думі, де проявив себе як сумлінний поборник справи початкової школи.

Заслугою М. М. Ланге слід вважати і його зусилля як фаворизатора *вищої жіночої освіти* в Одеському регіоні початку ХХ ст. На основі ретроспективного аналізу визначено передумови становлення вищої жіночої педагогічної освіти. З'ясовано, що в 1902 р. М. М. Ланге заснував Одеські жіночі педагогічні курси, втіливши в життя давню мрію жінок, які прагнули до здобуття вищої освіти не в зарубіжних, а у вітчизняних закладах. Визначено, що започаткування курсів переслідувало такі цілі: здобуття жінками вищої освіти та отримання курсистками високого рівня педагогічної підготовки, необхідної для вчителів гімназій (випускниці закладу отримували право викладати в усіх класах жіночих гімназій нарівні з чоловіками). Були встановлені джерела фінансування закладу, очолюваного професором: місцеві кошти, платня за навчання, меценаторські внески. Основними критеріями, за якими відбувався конкурсний набір на місця слухачок та вільнослухачок курсів, були рівень знань з провідних предметів тих відділень, на які вони прагнули вступити, та національна приналежність.

Установлено, що М. М. Ланге, будучи директором названої освітньої інституції, користувався значним авторитетом серед слухачок і вільнослухачок та усіляко сприяв тому, аби в даному закладі панував дух взаємоповаги та взаємодопомоги. Утім, політична позиція М. М. Ланге, радикалізація суспільних настроїв, особиста неприязнь до нього попечителя Одеського навчального округу О. І. Щербакова унеможливили подальше керування курсами – у 1908 р. професор був змушений залишити посаду, яку обіймав. Даний освітній заклад, завдячуючи стабільному фундаменту, закладеному М. М. Ланге, продовжив своє існування, а ставлення суспільства до жінок у вищій освіті з часом перестало бути упередженим.

Громадсько-просвітницька діяльність М. М. Ланге була реалізована в заснуванні вищого навчального закладу для народу, потреба в організації якого гостро постала на початку ХХ ст. Саме в цей період в Одесі було утворено два ініціативні осередки, кожен з яких намагався першим втілити цей намір в життя. Одна з ініціативних груп була очолена І. А. Линниченком, друга – М. М. Ланге, якому й вдалося реалізувати ідею Народного університету як вимогу часу. Ставши керманічем масштабної громадсько-просвітницької установи, яка отримала назву *Народного університету в Одесі* (1917-1921 рр.), М. М. Ланге, разом з іншими прогресивними діячами освіти, здійснив спробу стерти тавра соціальних прошарків і забезпечити доступ робітничого класу до отримання вищої освіти. Активна участь М. М. Ланге в організації вказаної інституції свідчила про прогресивність поглядів ученого-освітянина, його демократизм і небайдужість до проблемних ділянок сучасної йому освітньої системи.

Таким чином, з'ясовано, що значна за обсягом і масштабами практична діяльність М. М. Ланге як освітянина і громадського діяча була спрямована на

вирішення актуальних педагогічних проблем регіону досліджуваного періоду. Завдячуючи навчально-методичним, освітньо-організаційним і громадсько-просвітницьким реформаторським ініціативам М. М. Ланге, одного з найактивніших представників прогресивно налаштованої інтелігенції Півдня України, вдалося досягти педагогізації навчального процесу у вишах, де здобували освіту майбутні вчителі, зрушити з місця справу вищої жіночої освіти, було створено умови для демократизації доступу до університетських знань.

Узагальнення результатів даного історико-педагогічного дослідження дало підстави зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Ґрунтовний аналіз історіографічних студій і наукових пошуків, спрямованих на вирішення різноманітних педагогічних і психолого-педагогічних питань, а також наукове опрацювання масиву архівних та мемуарних матеріалів дали змогу визначити ступінь наукової дослідженості педагогічного аспекту діяльності М. М. Ланге. Віднайдений, систематизований і залучений до історико-педагогічного аналізу матеріал (публікації про особистість М. М. Ланге і його біографію; роботи, в яких окреслюється його творча спадщина як науковця і педагога; публікації, які опосередковано стосуються особистості й діяльності вченого; праці, рукописи, нотатки М. М. Ланге; опублікована й архівна документація різних державних інституцій тощо) уможливив створення цілісного образу Ланге-педагога й громадського діяча.

2. На основі біографічного та історико-ретроспективного методів наукового дослідження схарактеризовано життєвий і творчий шлях вченого. Визначено два періоди життєтворчості науковця: петербурзький (хронологічно обмежений 1858-1888 рр.: дитинством, юністю, студентськими роками М. М. Ланге) та одеський (який охоплював 1888-1921 рр. та був здебільшого сконцентрований у Новоросійському університеті). Встановлено передумови і чинники формування його педагогічних ідей та громадської позиції (родина, вивчення західноєвропейського освітньо-виховного досвіду, студіювання праць вітчизняних і зарубіжних педагогів, спілкування з прогресивними діячами науки й освіти, радикалізація суспільно-політичного життя й зміна влади).

3. Використання історико-ретроспективного й історико-педагогічного методів дозволило систематизувати погляди М. М. Ланге на навчання і виховання на різних ланках освітньої системи. Внесок вченого в педагогічну теорію полягав у роз'ясненні необхідності дотримання класичних загальнодидактичних принципів; підкресленні важливості уникнення насадження схоластики, класицизму й надмірного контролю держави в школі; організаційно-дидактичному обґрунтуванні оптимізації системи розподілу дисциплін на факультетах й цілеспрямованої педагогізації професійної підготовки майбутніх освітян; розв'язанні фундаментальних виховних проблем з урахуванням концептуальних засад педологічної науки, зокрема визначення умов виховання волі, слухняності, свідомої дисципліни, застосування заохочень і покарань. Педагогічні ідеї М. М. Ланге знайшли своє відображення в різноаспектних навчально-методичних доробках (працях філософського, психологічного, педагогічного, змішаного (філософсько-педагогічного й психолого-педагогічного) типів).

4. Історико-педагогічний метод дослідження дозволив узагальнити досвід педагогічної діяльності М. М. Ланге, презентованої такими напрямками: науковим, представленим дослідницькими пошуками й керівництвом роботою молодих учених; навчально-методичним, який відображався в обґрунтуванні необхідності вивчення педагогіки майбутніми учителями, ініціюванні, розробці й викладанні курсів дидактики й історії педагогіки при університеті, які мали за мету доведення важливості постійного педагогічного саморозвитку вчителів; організаційно-освітнім, який полягав у створенні при Новоросійському університеті Педагогічного відділу, а також підготовці проекту й заснуванні перших Одеських жіночих педагогічних курсів, які згодом здобули статус вищих; громадсько-просвітницьким, який реалізовувався в організації Народного університету, що сприяло розповсюдженню академічних знань серед представників різних соціальних прошарків.

Застосування прогностичного методу наукового дослідження уможливило актуалізацію педагогічних ідей М. М. Ланге в умовах сучасного навчально-виховного процесу й сприяло визначенню можливостей їх практичного використання у вирішенні нагальних питань педагогічної теорії і практики сьогодення. Освітні ініціативи вченого співпадають зі стратегічними завданнями розвитку шкільної й університетської освіти, закріпленими в сучасних законодавчих актах. На нинішньому етапі розвитку українського суспільства досвід педагогічної діяльності, просвітницькі ідеї, методичні рекомендації М. М. Ланге можуть використовуватися з метою якісного оновлення підходів до організації навчально-виховного процесу на різних освітніх ланках.

Ураховуючи той факт, що представлене дослідження є першою спробою встановити місце та роль педагогічної постаті М. М. Ланге як значного феномена вітчизняного освітньо-виховного простору кінця ХІХ – початку ХХ ст., дана розвідка не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Предметом окремих наукових студій може стати визначення внеску М. М. Ланге в модернізацію шкільної освіти окресленого періоду, а також компаративне вивчення педагогічних ідей М. М. Ланге й освітньо-виховних поглядів вітчизняних і зарубіжних педагогів відповідної історичної епохи.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Корнюш Г. В. Співзвучність ідей М. М. Ланге із сучасними постулатами про універсальність у вищій освіті / Г. В. Корнюш // Вісник Національного технічного університету «ХПІ»: зб. наук. праць. – Х. : НТУ «ХПІ», 2013. – № 55 (1028). – С. 154-161.

2. Корнюш Г. В. М. М. Ланге як педагог очима учнів і сучасників / Г. В. Корнюш // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2014. – № 3-4. – С. 26-31.

3. Корнюш Г. В. Роль М. М. Ланге у становленні вищої жіночої освіти Півдня України / Г. В. Корнюш // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – Вип. 35 (88). – С. 36-41.

4. Корнюш Г. В. Внесок професора М. М. Ланге у розвиток університетської педагогічної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. В. Корнюш // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. – Вип. 15. – С. 134-138.

5. Корнюш Г. В. Одеський період життя та громадсько-педагогічної діяльності М. М. Ланге (1888-1921 рр.) / Г. В. Корнюш // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. – Запоріжжя : КПУ, 2015. – Вип. 41 (94). – С. 33-39.

6. Корнюш Г. В. Внесок професора М. М. Ланге в організацію Одеського Народного університету (1917-1920 рр.) / Г. В. Корнюш // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Х. : «Смугаста типографія», 2015. – Вип. 50. – С. 213-221.

7. Корнюш Г. В. Пропозиції М. М. Ланге щодо реорганізації викладання педагогіки в жіночих гімназіях кінця XIX ст. / Г. В. Корнюш // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. – Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород : УжНУ «Говерла», 2016. – Вип. 38. – С. 157-160.

8. Korniusz H. V. Requirements for teachers suggested by Mykola Lange and their relevance for today's educative process / H. V. Korniusz // Nauka i studia. – Przemysł : Sp-ka z o.o. "Nauka i studia", 2016. – № 12. – P. 84-91.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Корнюш Г. В. М. М. Ланге про систему університетських факультетів / Г. В. Корнюш // Матер. X наук.-практ. конф. молодих учених [«Методологія сучасних наукових досліджень»], (24-25 жовтня 2013 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 52-54.

10. Корнюш Г. В. Напрями педагогічної та громадсько-освітньої діяльності професора М. М. Ланге / Г. В. Корнюш // Матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи, (13 травня 2014 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 78-79.

11. Корнюш Г. В. Проблема виховання волі дитини у науковій спадщині М. М. Ланге / Г. В. Корнюш // Матер. XV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Освіта і доля нації. І. Кант та Г. Сковорода: уявний діалог у сучасних соціокультурних контекстах»], (26-27 вересня 2014 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 160-162.

12. Корнюш Г. В. М. М. Ланге як педагог та громадсько-освітній діяч / Г. В. Корнюш // Матер. XIV Всеукр. істор.-педаг. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти»], (14 листопада 2014 р.). – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 85-86.

13. Корнюш Г. В. Дидактичні правила М. М. Ланге (1858-1921 рр.) / Г. В. Корнюш // Матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи [«Реалізація компетентнісного

підходу в освітньому процесі середньої та вищої школи)], (14 квітня 2015 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 66-67.

14. Корнюш Г. В. М. М. Ланге про дитячу вікову періодизацію / Г. В. Корнюш // Матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи [«Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя» (до 165-річчя від дня заснування кафедри)], (20 жовтня 2015 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 27-28.

15. Корнюш Г. В. Місце персоналістичного напрямку наукових досліджень у сучасному історико-педагогічному дискурсі / Г. В. Корнюш // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [«Вища і середня школа в умовах сучасних викликів. Higher and secondary school in the conditions of modern challenges»], (17 травня 2016 р.). – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. – С. 63-68.

16. Корнюш Г. В. Педагогічна складова професійної діяльності учнів професора М. М. Ланге / Г. В. Корнюш // Mater. XII mezinár. vědecko-prakt. konf. [«Zprávy vědecké ideje – 2016»], (27 жовтня – 7 листопада 2016 р.). – Прага : «Science and Education» s.r.o., 2016. – Вип. 3 : Pedagogické vědy. – С. 65-68.

АНОТАЦІЇ

Корнюш Г. В. Педагогічні ідеї та громадсько-освітня діяльність М. М. Ланге (1858-1921 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2016.

Дисертаційну роботу присвячено цілісному історико-педагогічному аналізу педагогічної спадщини М. М. Ланге (1858-1921 рр.).

Визначено місце та роль педагогічного феномена М. М. Ланге в історико-педагогічній персоналістиці; схарактеризовано життєвий та творчий шлях ученого, визначено передумови та чинники становлення його педагогічних ідей та громадянської позиції, що уможливило реконструювання портрету науковця як педагога та громадського діяча; виокремлено й систематизовано погляди М. М. Ланге на освіту й виховання; виявлено та схарактеризовано основні напрями, зміст і форми громадсько-педагогічної діяльності науковця; окреслено перспективи застосування досліджених педагогічних ідей М. М. Ланге в сучасному українському освітньому просторі.

У науковий обіг уведено маловідомі історико-педагогічні документи, що дають більш повне уявлення про особистість М. М. Ланге як педагога і громадського діяча. Основні результати дослідження можуть використовуватися при викладанні академічних дисциплін педагогічного циклу, при розробці нових підручників і навчальних посібників, у подальших наукових історико-педагогічних студіях.

Ключові слова: М. М. Ланге, педагог, педагогічні ідеї, освіта, виховання, досвід, громадсько-освітня діяльність.

Корнюш А. В. Педагогические идеи и общественно-образовательная деятельность Н. Н. Ланге (1858-1921 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2016.

Диссертация посвящена целостному историко-педагогическому анализу педагогического наследия Н. Н. Ланге (1858-1921 гг.).

Определены роль и место педагогического феномена Н. Н. Ланге в историко-педагогической персоналистике; представлен жизненный и творческий путь ученого, определены предпосылки и факторы становления его педагогических идей и гражданской позиции, что послужило обстоятельной реконструкции портрета ученого как педагога и общественного деятеля; выделены и систематизированы взгляды Н. Н. Ланге на образование и воспитание; определены и охарактеризованы основные направления, содержание и формы общественно-образовательной деятельности ученого; прописаны перспективы использования исследуемых педагогических идей Н. Н. Ланге в современном украинском образовательном пространстве.

В научный оборот введены малоизвестные историко-педагогические документы, которые дают более полное представление о личности Н. Н. Ланге как педагога и общественного деятеля. Основные результаты исследования могут быть использованы при чтении академических дисциплин педагогического цикла, при разработке новых учебников и учебных пособий, в дальнейших научных историко-педагогических изысканиях.

Ключевые слова: Н. Н. Ланге, педагог, педагогические идеи, образование, воспитание, опыт, общественно-образовательная деятельность.

H. V. Kornius. Pedagogical Ideas and Socio-Educational Activity of M. M. Lange (1858-1921). – Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences, Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University, Ministry of Science and Education of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis is dedicated to a comprehensive historical and pedagogical analysis of theoretical and practical educational legacy of M. M. Lange (1858-1921).

Detailed examination of a considerable amount of historical and pedagogical sources (research works, articles, archival documents, memoirs, local press), classified into three groups according to their content (articles on M. M. Lange's biography; works which cover some of the aspects of his scientific and educational achievements in philosophy, psychology or pedagogy; works which depict life and activities of M. M. Lange's contemporaries or provide information about scientific and educational issues that he addressed in the late XIX – early XX centuries, slightly touching on his life and educational heritage), has enabled to reveal the role and the place of M. M. Lange's educational phenomenon in historical and pedagogical personalistics. It has been substantiated that M. M. Lange's valuable contribution to "renovating" the

educational space of the outlined period has not been studied in detail yet, regardless of his significant pedagogical legacy.

The author of the present thesis has outlined the scientist's life as an educator dividing it into two main periods (I – Saint-Petersburg period (1858-1888) – M. M. Lange's childhood, school and university years; II – Odesa period (1888-1921) – M. M. Lange's active work as a talented lecturer and public figure with a progressive vision of necessary educational changes) and has thoroughly presented his creative path, revealing factors which led to formation of his educational ideas (family, acquaintance with foreign educational and upbringing traditions and practice, studying the experience of Ukrainian and foreign pedagogues, communication with forward-looking scientists and educators, radicalization of socio-political sphere of life and fundamental renewal of the public mindset in the late XIX – early XX centuries).

M. M. Lange's views on education and upbringing have been defined and systematized. Historical data and argument have been appropriately used to cast light on contemporary pedagogical issues and to explore the dimension of educational history of the researched period.

It has been revealed that on the secondary school level, M. M. Lange not only insisted on sticking to classical pedagogical principles established by F. A. Diesterweg and J. H. Pestalozzi but also suggested his own ways of modernizing the existing approach to secondary education. He recommended avoiding excessive and artificial scholasticism and classicism, and reasoned that the forms of collaboration between the school and the family had to be reconsidered and improved to make it more fruitful.

M. M. Lange's principal suggestions concerning university education dealt with emphasizing the importance of optimizing the system of distributing academic disciplines within faculties and intensifying pedagogical training of future educators.

The main upbringing issues which were in the focus of M. M. Lange's attention included moral and ethical education as well as formation of a child's conscious discipline and will (which was regarded as a crucial pedagogical problem). One of the peculiarities of M. M. Lange's pedagogical heritage was his upbringing-related classification of boys' age stages with a laconic overview of psychological characteristics of child development. It has been discovered that age classification has always varied between countries and over time. M. M. Lange's age categorization has both differences and similarities to classical and modern approaches to defining age groups and consists of three main stages: childhood (the period of "quiet ignorance", the first 6-7 years of life), adolescence (the stage of "quiet reasonableness", 6-7 – 14-16 years) and youth (the age of "restless vehemence", 14-16 – 21-23 years).

The scientist's pedagogical work as a practicing educator included several aspects: scientific (which comprised his thorough research on topical psychological, philosophical and pedagogical problems as well as his work as a scientific adviser), methodological (which was represented by a wide range of materials for teaching pedagogy-related subjects and aimed at improving the structure of academic courses) and socio-educational which can be further divided into organizational-and-educational (dealing with defining reasons and finding way for providing future teachers with high-quality pedagogical training as well as for substantiating the importance of founding Odesa Women's Pedagogical Courses – a unique establishment where young women

could receive good university education and acquire knowledge which was necessary for their professional life) and socio-enlightening (which resided in M. M. Lange's founding and managing some educational organizations, such as Pedagogical Department at Historical-and-Philological Society of Novorosiisk University and Odesa Public University – a democratic institution whose foundation pursued the objective of spreading academic knowledge among representatives of different social strata).

It has been proved that M. M. Lange's progressive views on education and upbringing as well as his interest in modernizing the education system at all levels contributed to democratizing secondary and higher school as well as to formulating new approaches to teacher training and can still be applicable, which has enabled to outline perspectives of implementing M. M. Lange's ideas into the contemporary educative process.

The source field of the given historical and pedagogical problem has been clarified and expanded, unknown historical and archival documents (memoirs, manuscripts, correspondence, autobiographies, obituaries, newspaper articles), concerning M. M. Lange's pedagogical activity, have been introduced into scientific usage which has made it possible to extend the coverage of the pedagogical thought in Ukraine in late XIX – early XX centuries and to determine the importance of M. M. Lange as an educator and public figure in its context.

Taking into account the fact that the present thesis is a pioneering attempt to systematize pedagogical legacy and socio-educational activity of M. M. Lange, it is considered possible that further research into M. M. Lange's theoretical and practical contribution to secondary education as well as a comparative analysis of M. M. Lange's pedagogical ideas and those of other outstanding educators of that time may be conducted in the future.

Keywords: M. M. Lange, pedagogue, pedagogical legacy, pedagogical ideas, education, upbringing, experience, socio-educational activity.